

BYŤ MARXISTOM NA SLOVENSKU

Prof. Miroslav Kusý sa narodil 1. 12. 1931 v Bratislave. Svoje filozofické štúdiá absolvoval na Karlovej univerzite v Prahe obhajobou kandidátskej dizertácie z gnozeológie. Ďalších trinásť rokov pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave. Uverejnil veľa časopiseckých článkov a štúdií i niekoľko kníh, medzi nimi napr. Úvod do filozofie (1961 a 1963), Marxistická teória poznania (1962), Umenie a poznanie (1963), Filozofia politiky (1966), Marxistická filozofia (1967 a 1969). Veľký rozruch medzi vtedajšími dogmatikmi vyvolala Kusého stostránková štúdia Inštitucionálna revolúcia (Teória in Praksa 1968), ktorá v tom istom roku vyšla aj v Bratislave pod názvom Československá inštitucionálna revolúcia. Na začiatku normalizačného procesu bol vylúčený z KSČ a prepustený z univerzity, stratil akúkoľvek možnosť pracovať vo svojej profesii a publikovať. Po signovaní Charty 77 sa stal popredným predstaviteľom slovenského disentu, sústredil sa na kritickú analýzu ideológie a praxe reálneho socializmu. Písal state, eseje, fejtóny i štúdie, ktoré mu vychádzali v samizdatových a exilových časopisoch, takmer päťdesiat jeho príspevkov odvyšielala aj Slobodná Európa. V roku 1989 bol súdený a odsúdený v procese s tzv. bratislavskou päťkou. Novembrová revolúcia mu priniesla občiansku i profesijnú rehabilitáciu. Doposiaľ vydal tri knihy: Na vlnách Slobodnej Európy (1990), Závadné písomnosti (1990), Eseje (1991). Je vedúcim katedry politológie na Filozofickej fakulte UK, predsedom Nadácie Milana Šimečku, prezidentom Česko-slovenského výboru Európskej kultúrnej nadácie a vedúcim Centra UNESCO pre ľudské práva na UK. Aktívne sa zúčastňuje rozličných vedeckých podujatí doma i v zahraničí, systematicky publikuje v novinách a časopisoch.

Vo svojej samizdatovej štúdii z r. 1984 ste napísali, že byť marxistom v Československu je mimoriadne nevdáčajná úloha. Odvtedy prešlo takmer deväť rokov. Radikálne sa zmenili naše „veľké“ i vaše „malé“ dejiny. Vtedy ste mali na mysli predovšetkým marxistov mimo oficiálnej štruktúry a často dokonca stojacich priamo proti nej. Ako je to dnes? Kto má vôbec ešte odvahu sa verejne priznať k marxizmu a čo ho k tomu núti?

Tá štúdia má svoj dobový kontext. Oficiálnym dvorným marxistom až natoľko neprekážalo, keď ich niekto kritizoval z tzv. protimarxistických pozícií. To boli „nepriatelia marxizmu“, boj s nimi sa považoval za súčasť triedneho boja. Kritika ich marxizmu z tejto strany bola pre nich preto skôr akýmsi „vyznamenaním“ v očiach ich chlebobdarcov, certifikátom životnosti, nekompromisnosti, zásadovosti, aktuálnosti toho, čo produkovali. Keď sa však niekto ozval s marxistickou kritikou ich diela, nevyhnutne odhaľoval samotnú marxistickú nekompetentnosť, nedovzdelanosť, neinvenčnosť, úbohosť a šlendriánstvo týchto dvorných marxistov. Takáto kritika ich kompromitovala pred ich čitateľmi i chlebobdarcami ako mizerných predstaviteľov práve toho učenia, ktorým sa tak oháňali. Hovorí sa tomu aj usvedčovať

protivníka jeho vlastnými zbraňami. Robil som to rád a počas svojho disidentského obdobia som napísal celý rad statí venovaných marxistickej analýze normalizačného marxizmu: počnúc *Dialektikou exkrécie* z r. 1976, pokračujúc statiami *Charta 77 a reálny socializmus* (1978), *Exkomunisti a Charta 77* (1980), *Augiášov chliev reálneho socializmu* (1983), *Marxizmus a ekologická kríza* (1984), *Čo s ideou sociálnej rovnosti?* (1987), *Etatistický, či samosprávny socializmus?* (1987) a končiac, povedzme, statiou *Horribile dictu*, napísanou v komunistickom väzení v októbri 1989.

Dnes je situácia iná. Nejestvuje tu už oficiálny, dvorný marxizmus, obhajujúci moc a hájenný mocou. Niet ani dvorných marxistov: nikto už ich služby nepotrebuje. Všetci sa marxizmu veľmi rýchlo zriekli – jedni potichu a nenápadne, iní nahlas a manifestačne, aby dali najavo, že boli marxistami iba navonok a z donútenia. Niet už proti čomu ani proti komu bojovať.

Oficiálny a dvorný marxizmus sa počas svojej existencie totálne skompromitoval. Pred svojím zánikom stihol zlikvidovať prakticky všetky významné neoficiálne marxistické školy, skupiny, orientácie, a to nielen v krajinách „reálneho socializmu“, ale aj všade vo svete. Niet za zmienku stojacich marxistických osobností, niet nijakých nových inšpiratívnych marxistických diel. K čomu v marxizme by sa dnes niekto mal či mohol hlásiť? Starý marxizmus je odpísaný, nový nejestvuje: zostávajú iba reminiscencie na isté etapy jeho rozvoja i rozkvetu mimo dosahu dvorných marxistov. Z reminiscencií sa však vyžiť nedá – ani vo filozofii.

Mnohí dnes, najmä v strednej a východnej Európe, považujú marxizmus za mŕtvu, irelevantnú, neuznávajú ani jeho metodologickú validitu. Vy však vo svojich početných vystúpeniach zdôrazňujete, že ako určitý metodologický nástroj poznávania skutočnosti, ako určitý spôsob myslenia vám marxizmus vyhovuje, a preto ho používate. Mohli by ste túto otázku objasniť trochu podrobnejšie?

Po novembri 1989 sa mi bridilo to, ako sa dvorní marxisti hromadne zriekali zmyslu svojej dovtedajšej profesionálnej existencie, všetkého toho, čo v mene marxizmu dovtedy popísali a napáchali. Naraz nikto z nich nebol marxizmom ani len poznamenaný, všetko to bolo len nutné zlo, marxistické mimikri. Nemal som ani dôvod, ani žalúdok ísť s týmito prúdom. Hoci som ostatných dvadsať rokov nebol plateným marxistom, hoci som nikdy nebol dvorným marxistom (v šesťdesiatych rokoch som sa etabloval kritikou dogmatického marxizmu), považoval som za neférové popierať svoj marxistický pôvod.

Vyučil som sa na marxistických školách, u marxistických učiteľov, akými vtedy (v rokoch 1950-54) boli napr. Tondl, Cvekl, Popelová, Hájek, Sviták, Tlustý, Kľofáč, Machovec na Filozoficko-historickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Za väčšinu svojich vtedajších učiteľov sa nehanbím, som im vďačný za to, čím ma vybavili do profesného života. S dostatočným odstupom času môžem dnes konštatovať, že som od nich dostal asi takú mieru marxizmu, aká bola zakotvená aj v nich samých. Bol to marxizmus nedogmatický, kritický, invenčný, heretický: každý z nich býval často na praheri Ideologického oddelenia ÚV KSČ (i ten Cvekl), málokto z nich sa dal zvieŕť na službičkovanie komunistickej moci.

K tomuto svojmu marxistickému pôvodu sa teda hlásim tak, ako sa hlásim aj k svojim rodičom: majú svoj podiel na tom, čo je vo mne, zodpovednosť za seba som však od istého obdobia prevzal sám. Nemienim zaprieť marxizmus, z ktorého som vyšiel, ale nemienim sa ani zaň skrývať. Čo som kedy popísal hlúpeho, za to nemôže marxizmus, ale moja vlastná obmedzenosť. Ak sa tam nájde niečo múdre a invenčné, je to z mojej hlavy, nie prevzaté odkiaľsi „z marxizmu“. Tejto zásady sa preukázateľne držím už vyše štvrtstoročia: svoju poslednú marxistickú monografiu (*Marxistická filozofia*, 1967), som – znechutený vtedajšou citátomániou – napísal a vydal bez jediného citátu z klasikov marxizmu-leninizmu.

Marxizmus ako sústava definitívnych názorov na svet je dnes nanič: to tvrdil už sám Marx. Taká sústava má svoje miesto iba v dejinách filozofie, v dobovom kontexte svojho vzniku. Inak sa hodí iba ideológom, ktorí ňou chcú petrifikovať dosiahnutý stav vecí. Nakol-

ko sa to nedá, tvoria jej prostredníctvom falošné vedomie o skutočnosti. S takýmto marxizmom som bol vždy v spore.

To, k čomu ma viedli moji učitelia a k čomu sa v marxizme dodnes hlásim, som vysvetľoval veľaokrát, prvý raz som sa to hádam pokúsil vymedziť v už spomínanej stati *Byť marxistom v Československu*: „Pre mňa – a v súlade s mojimi teoretickými východiskami – je marxizmus predovšetkým určitý metodologický nástroj poznávania skutočnosti, určitý spôsob myslenia, určitý typ kategorizácie a hierarchizácie nášho prístupu k tomu, ako rozobrať určitú problematiku a ako sa v nej vyznať, ako si dávať otázky, ako ich navzájom na seba viazať a ako ich riešiť.

Marxizmus teda nie je **sústava poznatkov o svete**, ku ktorej marxisti (či dokonca iba ich klasici) dospeli, ale len **sústava pravidiel hry**, podľa ktorých uvažujeme ako marxisti; nie je to akási zavŕšená budova istého typu filozofického poznania sveta, ale iba súbor nástrojov a lešení, pomocou ktorých túto budovu stavíme, predstavujeme, renovujeme, modernizujeme“ ([1], 139-140).

Mimochodom, nijako ma nepoteší, ak sa nájdem zaradený do nejakého chlievika: **marxista**. Už som bol označený aj za dogmatika, aj za revizionistu, aj za „dogmatika-revizionistu“ (Kolektív pracovníkov Ústavu filozofie a sociológie SAV [2]) a hlavne nesčíslelnokrát za **antimarxistu**. Takéto zaradovanie má zmysel – podobne ako v literatúre – pre vykladačov, kritikov, dodatočných systemizátorov. Je veľmi dôležité pre ideológov, ktorí sa vždy usilujú o jednotný front za niečo či proti niečomu: kto vykazuje znaky marxistu, ten je náš a musí bojovať v jednom šiku s nami v každej našej „ideovej kampani“; a naopak – kto nejde s nami, je proti nám, je teda antimarxista. Ja som však marxizmus nikdy nepotreboval na to, aby som sa kamsi „zaradil“. Odjakživa sa mi hnusia jednotné fronty, ktoré svojim príslušníkom dávajú hotové závery na to, aby k nim vypracúvali argumentáciu, slohové cvičenia. Nikdy som nepísal s ohľadom na to, či je to „dosť marxistické“ alebo „dosť antimarxistické“. Pokiaľ „byť marxistom“ znamenalo u nás práve toto, potom nie som a nikdy som nebol marxistom.

Svätopluk Štúr v knihe Marxisticko-leninská vôľa k moci nazýva marxizmus filozofickým „naturalizmom“, „náboženstvom a vierovyznaním hrubej sily a moci“, „mytológiou“, ktorá nemala s vedeckým poznaním nič spoločné, a zdôrazňuje naivnosť marxistických vývodov. Súhlasíte s takýmto hodnotením marxizmu?

Súhlasím, pokiaľ ide o dvorný marxizmus, marxizmus ako štátnu ideológiu, marxizmus nájomných žoldnierov ideologického oddelenia ÚV Komunistickej strany: tam im ukázali, proti komu majú bojovať, a oni vyrazili do útoku. Ani u nás však neboli len Hanzelovia a Šimovia, Kvasničkovia a Mešťanovia. Mali sme aj Igora Hrušovského, mali sme aj Kosíka a Machovca, mali sme aj Fischera, Schaffa a Garaudyho. Čo s nimi a iste aj mnohými ďalšími? Zaradiť ich medzi hlupákov, pretože boli marxisti, alebo poprieť ich evidentné marxistické východiská, aby sa im mohol priznať ich dobový význam? To, čo sa objavilo v širokom prúde marxizmu za uplynulé jedno a pol storočie, nemožno odbaviť jednou hodnotiacou schémou, jednou škatuľkou. Patrili tam aj ideologickí bíteři, aj školometi, aj osvietené hlavy, aj myslitelia. Nehodnotme „marxizmus ako taký“, hodnotme marxistov, každého zvlášť a každému, čo mu patrí. Iba to dáva zmysel.

Mohli by ste priblížiť vašu cestu k marxizmu a... , resp. od marxizmu? Čomu by ste pripísali rozhodujúci vplyv pri voľbe istej filozofie? Aké boli vlastne etapy vašej filozofickej reflexie skutočnosti? Kto z filozofov bol, resp. je vám najbližší?

Štúdium filozofie som si vybral sám. O tom, že to bude výlučný marxizmus, však rozhodli okolnosti: maturoval som v roku 1950. O iných filozofiách som sa čosi dozvedel iba v kurze dejín filozofie, resp. kritiky súčasnej buržoáznej „úpadkovej“ filozofie. Jej pozitívny výklad si

vtedy z mojich učiteľov nikto netrúfol zverejňovať: aj medzi študentami boli donášači. Rozširovanie môjho filozofického obzoru teda prebiehalo prakticky až podstatne neskôr, kedy som už bol marxizmom výrazne determinovaný. V oblasti teórie poznania, na ktorú som sa spočiatku špecializoval, zohrali u mňa takúto inšpiratívnu úlohu predovšetkým Ernst Cassirer (*Substanzbegriff und Funktionsbegriff*), Viedenský krúžok a Bertrand Russell. Postupný presun môjho záujmu z gnozeológie na filozofickú antropológiu a odtiaľ na filozofiu politiky sa mne osobne zdal byť plynulý a logický, súvisel s mojím subjektívnym filozofickým vývojom a bol podmienený dobovo. Subjektívne som stále viac inklinoval od akademickej filozofie k filozofii života, k filozofii osobnej zaangažovanosti na stave vecí verejných. Dobovo to nadväzuje na istý trend európsky i domáci: pre mňa osobne počnúc už spomenutým Bertrandom Russelom, pokračujúc Marcusem a Sartrom, Garaudym a Schaffom a končiac doma Prúchom a Kosíkom.

Úplne nové obdobie pre mňa začína chartistickým disentom. Filozofia nepolitickej, t.j. mravnej politiky, étos geta. Patočka a Havel, Šimečka a Hejdránek: filozofia ako životný štýl. Upísanie sa Charte 77 sa ukázalo byť niečím podstatne viac než obratným taktickým manévrom voči totalitnej komunistickej moci. Bol to záväzok na celý zvyšok života: nežiť v lži. To je dnes pre mňa filozofia života.

Gruzínsky filozof M. Mamardašvili v rozhovore pre France Culture povedal, že filozofia je predsa len predovšetkým spôsob existencie. Čo si myslíte o filozofii ako o profesii?

Súhlasím s ním. Schizofrenický filozof, ktorý jedno hlása a druhé žije, je pre mňa proti-čenie, vnútorný rozpor. Viem si predstaviť lekára, ktorý pacientom zakazuje fajčiť a sám fajčí. Nevie si však predstaviť filozofa hodného tohto označenia, ktorý hlása potrebu života v pravde, a sám žije v lži: mlčí ku lži, obhajuje lož, dáva jej voľný priechod. Jediným skutočným je pre mňa sokratovský typ filozofa. Všetci ostatní sa na filozofov iba hrajú, berú to ako obživenie.

Súvisela vaša stále väčšia inklinácia k politológii v polovici šesťdesiatych rokov i neskôr nejako s týmto vašim pohľadom na filozofiu a filozofov?

Súvisela podstatne. Šlo mi o veci, ktoré sa už nedali povedať v rámci „čistej“ filozofie, ktoré prekračovali jej horizont. Aby som sa k nim mohol vyjadriť, musel som prestúpiť z roviny filozofie politiky do roviny politológie, t.j. do roviny analýzy a kritiky reálnej politiky. Týmto smerom som sa orientoval už v období disentu, ako o tom svedčia aj vydané *Eseje* a hlavne kniha *Na vlnách Slobodnej Európy*, dokumentujúca ostatný rok mojej publikačnej činnosti pred revolúciou 1989.

Žánrovo je slovenská filozofická produkcia na rozdiel napr. od českej dosť jednotvárna. Vy ste sa však vo svojej samizdatovej tvorbe pokúsili – a úspešne – o písanie nielen esejí, ale aj satiry, fejtónov, pamfletov, v ktorých ste bohato využívali metaforu, alegóriu. Napríklad len tá vaša Kozoturiáda v knihe Európska skúsenosť s reálnym socializmom (Toronto 1984)! Mali ste na to nejaké osobitné dôvody?

Tú knihu sme napísali spolu s Milanom Šimečkom niekedy v roku 1980. Vtedy už jestvovalo mnoho domácich i západných kritických analýz „reálneho socializmu“ vôbec a československého zvlášť. Nemali sme ani chuť, ani dôvod pridať k nim ďalšiu modifikáciu takejto politologickej úvahy. Šlo nám skôr o to, priblížiť a ozrejmiť čitateľovi atmosféru toho, v čom tu žijeme. Šimečka to urobil svojím vyskúšaným esejistickým prístupom k téme v *Strate sku-*

točnosti. Ja som sa o to pokúsil alegorickou *Kozoturiádou*. Pôvodná samizdatová verzia vyšla vo Vaculíkovej edícii *Petlice* v r. 1980 pod názvom *Veľký brat a Veľká sestra* (podľa záverečnej kapitoly *Kozoturiády*). Mimochodom, jednotlivé kapitoly sme odovzdávali podľa prísneho Šimečkovho časového harmonogramu a predčítali sme si ich na spoločných rodinných večierkoch. Písali sme ich teda aj s ohľadom na toto prvé publikum a – ako si pamätám – obvykle sme sa pritom výborne zabávali. Takýto pôvod má viacero Šimečkových i mojich esejí či článkov: písané pre rodinné či priateľské večierky – vždy z Milanovej iniciatívy a pod jeho „nátlakom“.

Dvadsať rokov ste boli veľmi aktívny v disente, pričom ste kategoricky odmietli emigrovať. Čím predovšetkým bola motivovaná vaša osobná voľba postavenia intelektuála-disidenta doma? Akú úlohu pri tomto rozhodovaní zohrala vaša skúsenosť s totalitarizmom, vlastné „pre-žitie“, ako hovorí P. L. Landsberg, skutočnosti, vo vašom prípade reálnosocialistickej? Aké je vlastne vaše životné krédo?

Pred svoje prvé rozhodovanie o emigrácii som bol postavený spustením normalizačného procesu husákovským *Poučením z krízového vývoja* v apríli 1969. Z neho bolo jasné, čo nás v najbližšom období čaká. Vtedy som nastupoval na polročný študijný pobyt v Belgicku, mučivo a slobodne som sa po celý ten čas rozhodoval, či zostať, alebo sa vrátiť. Mal som aj slušné existenčné ponuky, no napokon som sa predsa len vrátil. Nebolo to spôsobené postojom k emigrácii, ale skôr osobným založením. Nenašiel som v sebe dostatočnú motiváciu pre taký radikálny krok, aký vtedy emigrácia predstavovala: zanechať všetko, čím som dovtedy žil, a začať kdesi inde život nový. Tento môj postoj výrazne ovplyvnila, pravdaže, aj moja (vtedy priateľka a neskôr) manželka Jolka, pre ktorú bola emigrácia neprijateľná.

Po druhý raz ma možnosť zachrániť sa emigráciou veľmi naliehavo oslovila na jar 1977, keď si ma vzala „do práce“ Štátna bezpečnosť ako prvého a na istý čas aj jediného na Slovensku žijúceho signatára Charty 77 (ďalší dvaja slovenskí signatári, Dominik Tatarka a Ján Mlynárik, žili vtedy v Prahe). Súčasťou represálií bolo totiž aj vytvorenie dosť zúfalej existenčnej situácie rodiny s dvomi malými deťmi: ja na hodinu vyhodený z Univerzitnej knižnice, bez nádeje na akúkoľvek prácu (takto mi vyhrážali na ŠtB), manželka na materskej dovolenke s 500 korunovým príspevkom. Pri každom výsluchu (a bývalo ich aj sedem do týždňa) eštebáci naliehali: „Pán Kusý, nemáte inú šancu ako emigrovať. Povedzte, a my vám to do týždňa vybavíme. Keď sa vám tu nepáči, vystaľujte sa!“ Vtedy sa vo mne všetko vzpriečilo: ak im na tom tak veľmi záleží, nemôžem to urobiť! Pravdaže, hovorili sme o tom s Jolkou a tá so mnou súhlasila. Podplukovníkovi Pačesovi som odpovedal: „Keď sa vystaľujete vy, bude sa mi tu páčiť!“ A definitívne som odmietol rozprávať sa s nimi na tému „emigrácia“. Po prvom šoku pomohli priatelia. A keď mi nedovolili zamestnať sa, začal som sa živiť lovom červov-níťoviek pre akváriové rybičky.

Vtedy som si uvedomil, už ako „programový“ disident, že bojovať proti totalitnému režimu treba predovšetkým doma. Emigrácia môže tomuto boju významne napomôcť, poskytnúť mu neoceniteľné služby, ale vlastné stretnutie sa musí odohrať na domácej pôde. Vedeli to aj ideológovia a pahoľci totalitarizmu. Imidž „jednoty ľudu“ im nenarúšali emigranti, ale domáci disidenti. Aj na sebavedomie národa omnoho viac pôsobili tí druhí: prakticky mu predvádzali, že „sa to dá“, že komunistom možno odporovať, že ich netreba mlčky akceptovať. To bol tiež jeden z dôvodov, pre ktorý som zostal. Vravievali sme si s priateľmi: veď im predsa nemôžeme vyprázdniť pole, vzdať to bez boja a jednoducho všetci odísť! Niektí tu musí aj zostať. Patril som k tým, ktorým viac vyhovovalo zostať. A nielen zostať v zmysle nejako, akokoľvek „pretrvať“, ale aj **zostať sám sebou**.

Nepamätám sa už, ktorý to z čelných straníckych funkcionárov sa obhajoval po šesťdesiatom ôsmom argumentáciou: „Ak som sa aj mýlil, súdruhovia, tak som sa vždy mýlil so stra-

nou. Nikdy nie proti strane“. Považujem to za obľudný princíp. Na rozdiel od onoho predstaviť a vyhlasiť: „Ak som sa kedy mýlil, tak vždy sám od seba, z vlastnej hlavy. Ak som za niečím stál, tak z vlastného presvedčenia. Či už to bolo so stranou, alebo proti nej, vždy to bolo moje vlastné rozhodnutie“.

V tejto súvislosti spomínam na vašu esej O občianskej statočnosti. V čom by sa podľa vášho názoru mohla a mala prejavovať občianska statočnosť filozofa „z povolania“ tu a teraz? Je vám bližšia postava Galilea Galileiho, alebo Giordana Bruna?

Esej *O občianskej statočnosti* som písal „na mieru“ Milanovi Šimečkovi, k jeho päťdesiatym narodeninám. Bola to zároveň reakcia na jeho esej *Spoločenstvo strachu*. Bola to aj dobová úvaha: ako presadzovať právo a spravodlivosť v totalitnej spoločnosti. V Charte 77 prebiehala vtedy o týchto otázkach diskusia podnietená Vaculíkovými *Poznámkami o statočnosti*. A bola to aj nadčasová filozofická úvaha. Snažil som sa vymedziť tento pojem v polaritách odvaha a statočnosť, statočnosť a zbabelosť, zbabelosť a strach, strach a odvaha, v podriadenosti občianskej odvahy a statočnosti mravnej odvahe a statočnosti. Esej mi vyústila do záveru, že „každá občianska spoločnosť, demokratická i totalitná, si vyžaduje ľudí, ktorí sú ochotní a schopní prejavovať občiansku statočnosť. V každej občianskej spoločnosti, v demokratickej i totalitnej, jestvuje značný podiel ľudí, ktorí z rôznych dôvodov dávajú prednosť občianskej zbabelosti. Chorá je však v každom prípade tá občianska spoločnosť, v ktorej štátna moc zámerne pestuje a kultivuje občiansky strach a v masovom meradle ho transformuje do podoby občianskej zbabelosti. Pretože potom to už nie je len príznak demoralizácie občana, ale príznak demoralizácie celej spoločnosti, príznak rozkladu nielen jej občianskych, ale predovšetkým jej mravných hodnôt“ ([1], 41-42).

✓ Filozof – či už „z povolania“, alebo bytostným založením – by mal byť vždy medzi tými, čo tejto demoralizácii človeka a spoločnosti čelia, čo voči nej stavajú „mravné hrádze“. Mal by mať medzi nimi postavenie arbitra v otázkach hierarchie mravných hodnôt a noriem, v otázkach hodnotenia občianskych postojov a cností podľa mravných kritérií. A samozrejme, mal by vyvodzovať z týchto svojich zásad aj osobné konzekvencie: tak ako Sokrates, Bertrand Russell, alebo Patočka. Tak ako lekár, ktorý nekončí pri traktátoch o morovej nákeze, ale vstupuje na zamorené územie, aby ošetroval a liečil. Iba tým plní svoje poslanie.

Galilei či Bruno? To sa nedá rozhodnúť abstraktnou polarizáciou. Odpoviem citátom zo Škvoreckého *Mirácku*, ktorý som r. 1978 uviedol ako motto k svojej stati *Charta 77 a reálny socializmus*:

„Prvních křesťanů byly dva druhy, víš? Zjevný a tajný. Ty zjevný se nechali předhazovat divoký zvěři. Ty tajný přes den obětovaly římskému bohům a v noci chodili přijímat do katakomb. Oba druhy církev uznává. Z těch sežranejších se stali světci. Ty tajný to přežili a když nadešel čas, rozšířili učení Kristapána po vši zemi“.

Čím je pre vás osobne praktická politika, do ktorej ste niekoľkokrát na kratšiu dobu vstúpili? Domnievate sa, že môže byť dnes úspešný „filozof na tróne“? Ako vlastne reflektujete platónsku ideu vládcu, ktorý je zároveň filozofom?

Na praktickú politiku musí mať človek osobné predpoklady a ambície. Musí sa cítiť dobre v tom čudesnom svete nepretržitého predvádzania sa pred verejnosťou a zákulisných machinácií. Je to špecifická profesia so svojimi vlastnými pravidlami hry, so svojím vlastným spôsobom života, pretože ona pohlcuje celého človeka: nemožno byť politikom na tretinový úväzok, nemožno byť politikom počas pracovnej doby a súkromnou osobou po nej. Je to profesia, v ktorej naraz naháňate sto zajacov, naraz rozhŕavate sto hier a žiadnej z nich sa

nemôžete venovať naplno. Iba ju rozohráte a necháte dokončiť iným ľuďom. V tomto zmysle ma praktická politika nikdy osobne nezaujala, necítil som sa v nej dobre, nenapĺňala moje predstavy o zmysluplnom živote, neuspokojovala moje ambície. Vždy, keď som sa pod vplyvom okolností a priateľov nechal do nej „zatlačiť“, bolo to s podmienkou, že to beriem iba dočasne, na nevyhnutné časové minimum. Tak tomu bolo, keď som spoluzakladal VPN a podieľal sa na jeho vedení, keď som v jeho mene prijal členstvo v prvej federálnej vláde „národného porozumenia“ v r. 1989 i kooptáciu do prvého Federálneho zhromaždenia: bola tam pre mňa jasná dočasnosť, jasné časové limity. Už v januári 1990 som sa (po dvadsiatich rokoch) vrátil na univerzitu, kde som hodlal opäť „zakotviť“. Načas mi to ešte prekazila voľba za poslanca SNR, s ktorou som nepočítal. Súhlasil som so zapísaním na kandidátku VPN iba pod podmienkou, že budem na jej poslednom mieste, teda prakticky nezvoliteľný: zvolili ma pri druhom skrutíni. Miesto slovenského kancelára prezidenta Václava Havla bolo určené pre Milana Šimečku. Keď nám tak nešťastne zomrel a bolo treba Kanceláriu uviesť do prevádzky, ujal som sa toho – ako nevyhnutnej priateľskej služby obom – ja sám.

Koncepcia politiky, ktorá sa u nás presadila po novembri 1989, nie je priaznivo naklonená intelektuálom, a tobôž už nie filozofom. Je to klasická stranícka politika, politika vzájomného konkurovania a presadzovania straníckych záujmov, politika straníckych bossov a ich klík v parlamentoch, vo vládach, na úradoch a inštitúciách. Bojuje sa o hlasy voličov, aby sa získala moc, potom sa moc používa na posilnenie, upevnenie, stabilizáciu postavenia vládnucej strany a jej reprezentácie na politickom kolbišti. Politológovia, filozofi tu nie sú na to, aby sa podieľali na tejto moci, ale na to, aby ju kontrolovali a obmedzovali, aby jej pripomínali základné princípy občianskej spoločnosti a mravný zákon, ktorým sa musí riadiť za všetkých okolností.

Milan Šimečka v jednom liste z väzenia napísal, že by strašne rád žil v obci, ktorej by ste vy boli náčelníkom alebo starostom. Brali by ste takúto funkciu? Alebo máte iné životné plány? Aké?

Prestaval som si vlastnými rukami dom, postavil som si k nemu klenutú pivnicu, dorábal som v nej pre seba a svojich priateľov dobré víno. Fyzickú prácu som mal vždy rád a okolnosti ma donútili „vyučiť sa“ mnohým remeslám. Keď ma za trest poslali medzi robotníkov, nepovažoval som to za nijakú osobnú tragédiu: aj pôvodom som bol medzi nimi doma. Milan Šimečka u mňa obdivoval tieto „praktické schopnosti“, akou je vedieť omietnuť stenu a položiť na ňu kachličky či urobiť zo smetiska kvitnúcu ovocnú a zeleninovú záhradu. To bolo v dobe disentu, keď sme boli vytlačení na okraj spoločnosti, a robil som tak z núdze, ako aj z nemožnosti zamestnať sa ináč. Nebol som pri tom ani tak náčelník či starosta, ale skôr sebestačný gazda. Pravdupovediac, dnes už na to nemám čas. Venujem sa plne práci na katedre a činnostiam, ktoré sú s ňou úzko spojené. Ak sa dá v tejto súvislosti hovoriť o „životných plánoch“, tak je to podieľať sa na etablovaní slovenskej politológie a v jej rámci predovšetkým na programe výchovy k ľudským právam.

Píšete veľa a hádam i rád. Čím je pre vás „pisateľstvo“?

Zvyčajne nepíšem rád. Vždy sa musím tvrdo prinútiť sadnúť si k tomu a napísať to. Buď na objednávku – keď som niekomu niečo sľúbil napísať (do novín, do zborníka), alebo z pretlaku – keď sa ma zmocní nejaká téma, ktorú považujem za aktuálnu a dôležitú. Chvilku to vždy trvá, kým sa danej témy „zmocním“, t.j. kým nájdem ten základný bod, od ktorého môžem odvíjať svoj myšlienkový sled. Tu sa potom zlomí aj moja nechuť písať. Nemôžem však povedať, že mám svoju tému už predom spracovanú, že už predom poznám závery a iba to dávam na papier. Písať pre mňa znamená hľadať riešenie, ujasňovať si podstatu veci,

usporiadať si myšlienky. Je to skôr dobrodružstvo hľadania než cesta k predom určenému cieľu. Výsledok tohto hľadania je preto často prekvapením aj pre mňa samotného: nečakal som, že dospejem k takémuto záveru. Písanie je teda pre mňa skôr sebareflexia než sebarealizácia.

Vo svete sa dnes veľa hovorí o nacionalizme. Čo je podľa vás na tomto fenoméne afirmatívne a čo deštruktívne? Ako vôbec nacionalizmus korešponduje s vlastenectvom?

Herderov romantický nacionalizmus mal svoje humanistické poslanstvo: iba prostredníctvom národa, národnej sebaidentifikácie môžeme preniknúť k všeludskému v nás, k samotnej podstate človečenstva. Odtiaľ aj ono kollárovske: „A zvoláš-li Slovan, ať se ti ozve Člověk“!

S takýmto altruistickým nacionalizmom sa dnes už sotva stretneme. Vytlačil ho nacionalizmus egoistický. Národ je konečným cieľom jeho snaženia, ale iba vlastný: všetko pre národ – ale iba pre svoj! Pre národný egoizmus je každý iný národ predovšetkým konkurent a potenciálny či aktuálny nepriateľ. Základným cieľom egoistického nacionalizmu je vymôcť si svoj vlastný štát (Gellner). Štát je totiž synonymom organizovanej moci: v národnom štáte to bude národná moc, panstvo národa na danom území, nad všetkými, čo na tomto území tiež žijú.

Prirodzene, ideológia národného egoizmu je iba nástroj v rukách národnej politickej reprezentácie. Heslo „Vládnime si sami!“ má vzbudiť zdanie, že ide o vládu národa ako celku. Je to však iba taktika jeho politickej špičky, ako získať moc pre seba – v žiadnom prípade nie pre národ ako celok. Pre dosiahnutie tohto cieľa však potrebujú národ „postavený na nohy“, teda excitovaný, podráždený, nastražený na nepriateľa, ktorého mu predvzadzajú v orwellovských cvičeniach k nenávisti.

Základom egoistického nacionalizmu je požiadavka národnej jednoty, zjednotenia sa na spoločných národných túžbach, cieľoch, hodnotách, teda na spoločnom národnom myslení a čítení. Od takejto jednoty je už len krok k totalitarizmu. Nacionalistický totalitarizmus nie je o nič lepší než totalitarizmus komunistický, ba je v mnohých ohľadoch ešte reakčnejší, lebo je zahľadený do minulosti, do národnej mytológie.

Egoistický nacionalizmus sa rád spája so štátnym vlastenectvom, t.j. s prejavmi adorácie vlastného národného štátu. Je však v rozpore s tradičným „občianskym“ vlastenectvom, ktoré spočíva predovšetkým na regionálnom a domovskom princípe. Mojou vlasťou nemôže byť štát, lebo ten sa mi počas môjho života veľa krát kvalitatívne zmenil, a to obsahovo i rozsahovo. Nie je ňou ani anonymný národ ako množina poväčšine mi neznámych jednotlivcov. Je to pre mňa predovšetkým adresné územné spoločenstvo, počínajúce obcou, na ktorú ma viaže tatarkovský intenzívny zážitok obcovania s ľuďmi a vecami, ktoré ich obklopujú. Táto moja obec je začlenená do širších spoločenských a územných kontextov, ktoré vo svojom celku tvoria môj užší či širší domov. Vlastenectvo je viazané práve na tento môj domov. Vlast' ako domov sa mi teda nijako nemusí stotožňovať so štátnymi hranicami momentálneho štátneho útvaru, v ktorom žijem, ani s etnickými hranicami národa, ktorého som príslušníkom.

Koncom septembra ste charakterizovali politické dianie na Slovensku ako typickú kontrarevolúciu. Zmenili ste toto svoje hodnotenie? Ide o negáciu základného prúdu a pátosu nežnej revolúcie, alebo o negáciu negácie?

Odvtedy je už marec a dnes to hodnotenie platí viac ako v septembri minulého roku. Ak to, za čím sme šli v novembri 1989, bola revolúcia (hoci nežná), je smer, ktorým sa uberá povolebná víťazná garnitúra od lanského leta, viditeľne opačný, teda kontrarevolučný. Termíny „revolúcia“ a „kontrarevolúcia“ sú tu použité metaforicky. Nebola to revolúcia triedna, ale občianska. Proti totalitarizmu vládnucej strany kládla hodnoty pluralistickej demokracie, proti vláde väčšiny stavala vládu zákona, právny štát. Kontrarevolúcia, ktorá sa usiluje presa-

diť, nie je triedna, ale národná. Proti pluralizmu kladie jednotu národa a v jeho mene opäť len vládu jednej strany. Proti vláde zákona kladie opäť vládu väčšiny, ktorá ľubovoľne rozhoduje o tom, čo sa smie a čo nie, proti právnemu štátu je to návrat k vláde vodcovského princípu. Ak sa tento trend presadí, sme tam, kde sme boli, ibaže nie v červenom, ale v čiernom. Nemyslím si, že by bol boj o pluralistickú demokraciu a právny štát už prehratý, ak sa nám však nepodari zastaviť a zvrátiť toto smerovanie, zvíťazí tu opäť kontrarevolúcia, teda totalitarizmus.

Zhovárala sa *Raisa Kopsová*

LITERATÚRA

- [1] KUSÝ, M.: Eseje. Bratislava, Archa 1991.
- [2] Kolektív pracovníkov Ústavu filozofie a sociológie SAV: Metamorfózy dogmatika-revizionistu. In: Nové slovo 1977, č.43.